

ALEKSANDRA PAWŁOWSKA

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN

ORCID: 0000-0001-8964-3624

Adres e-mail: apawlowska@irwirpan.waw.pl

WŁODZIMIERZ REMBISZ

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy

ORCID: 0000-0001-9941-3398

Adres e-mail: wrembisz@gmail.com

doi: 10.53098/978-83-89900-71-5_15

Wizja polskiej wsi z perspektywy sektora rolnego. Rozważania o relacjach czynnikiowych oraz rencie ekonomicznej i politycznej

Wstęp

Zakładamy, że będziemy pisać o okresie, kiedy to Polska już od 40 lat będzie krajem członkowskim Unii Europejskiej, a sama integracja europejska będzie sięgać prawie 100 lat (licząc od daty utworzenia Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej). Nie sposób tutaj jednak nie odnieść się do pytań nasuwających się w związku z projektowaniem wizji na kolejne 20 lat. Czy i w jakiej formule UE przetrwa kolejne dwie dekady? W jaki sposób i na ile będzie na to wpływać trwająca obecnie agresja Rosji na Ukrainę? Czy doświadczenie wojny dotknie również inne kraje europejskie? Czy najbliższe 20 lat to będzie okres wzmocnienia sił UE (choćby poprzez rozszerzenie struktur m.in. o Ukrainę), czy ich osłabiania (powtórzenie historii *brexitu*)? Na ile UE będzie odporna na kolejne kataklizmy o naturze „czarnego łabędzia”, takie jak pandemia COVID-19? W niniejszej pracy nie odnosimy się do tych zagadnień, traktując je jako czysto polityczne (wynikające m.in. z realizacji programów partii zdobywających władzę w poszczególnych krajach), a nie jako kwestie racjonalności merytorycznej. Mnogość przywołanych wątków wskazuje jednak, z jak niepewną sytuacją będziemy mieć do czynienia w 2044 roku. I chociaż pozostawiamy te pytania otwarte, bez próby odpowiedzi, to przyjmujemy ostatecznie z pewną nadzieją, że do tego czasu struktury UE będą nadal wpisane w rzeczywistość społeczno-gospodarczą Europy, w tym również Polski.

W 2005 roku J. Wilkin i in.¹ pisali, że wieś bez rolnictwa przestaje być prawdziwą wsią. I chociaż obecnie wyraźnie zmniejsza się rola rolnictwa w życiu gospodarczym, społecznym i kulturowym wsi, to wobec nieuchwytności materii, jaką jest polska wieś, decydujemy się na zawężenie rysowanej perspektywy do obszarów powiązanych w specyficzny sposób z ziemią użytkowaną rolniczo. Przyjmujemy w związku z tym, że rozwój obszarów wiejskich będzie związany z sytuacją w rolnictwie. Pomimo nałożonego ograniczenia staramy się jednak odnosić do istoty zjawisk i procesów zachodzących w rolnictwie, a nie do ich powierzchownych przejawów. Wizję rozwoju polskiej wsi ujmujemy za pomocą zmian relacji czynnikowych (zależności między czynnikami produkcji: ziemią, pracą i kapitałem), stanowiących podstawę do rozważań nad kwestiami struktury agrarnej, zmian wielkości gospodarstw rolnych, opłacalności i dochodowości produkcji (w tym także potencjalnego osiągnięcia parytetu dochodów rolniczych), ale również nad zrównoważonym rozwojem i odpornością obszarów wiejskich.

Kierunek zmian relacji czynnikowych

Budowę wizji wsi do 2044 roku zaczniemy od odpowiedzi na pytanie: jaki będzie kierunek zmian wzajemnych relacji między czynnikami pracy, kapitału i ziemi? Nieunikniona jest ewolucja relacji czynnikowych do coraz nowszych i tym samym bardziej sprawnych technik wytwarzania, służących celom nie tylko efektywnościowo-dochodowym, lecz także środowiskowo-klimatycznym, odpornościowym oraz partycypacji w dobrodziejstwie kultury i wygodzie (wielowymiarowym standardzie) życia na wsi. Istotne są jednakże mechanizm i siła sprawcza tych zmian.

W dotychczasowym rozwoju rolnictwa zmiany relacji czynnikowych – zarówno na poziomie pojedynczego gospodarstwa, jak i całego sektora – objaśniano, korzystając z koncepcji funkcji produkcji oraz cen (wynagrodzeń) czynników produkcji². Istotą było dostosowywanie współzależności między czynnikami wytwórczymi do zmian w ich produktywnościach oraz zmian w relacji cen i wynagrodzeń tych czynników. Czynnikiem bardziej produktywnym zastępował (wypierał) czynnik mniej produktywny. Ze względu na przyrodniczo-biologiczny charakter produkcji i znaczenie ziemi jako czynnika wytwórczego dziś niejako dodatkowym czynnikiem staje się kwestia środowiskowo-klimatyczna. To czyniło i będzie czynić ten dostosowawczy proces w istocie dynamizującym rozwój rolnictwa i pośrednio również wsi. Zmiany w tych wzajemnie uwarunkowanych relacjach między czynnikami wytwórczymi, ich produktywnościami i wynagrodzeniami zostały określone przez mechanizm rynkowy (renta ekonomiczna) oraz rozwiązania polityki rolnej (renta polityczna). Przede wszystkim jednak

¹ J. Wilkin, U. Budzich-Szukała, J. Saloni, *Wizja rozwoju polskiej wsi – elementy wspólne i różnicujące. Próba syntezy*, [w:] J. Wilkin (red.), *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, Fundacja Fundusz Współpracy, Warszawa 2005, s. 15–24.

² Odnosimy się tutaj do zależności ponadczasowo ujętych w trójczynnikowej funkcji produkcji i trójkącie Herlemanna-Stamera. Por. W. Rembisz, Z. Floriańczyk, *Modele wzrostu gospodarczego w rolnictwie*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2014.

w swojej podstawie zmiany te były indukowane przez postęp techniczny³. Jak można zakładać, ta indukcja się nasili i zwiększy swoje znaczenie w najbliższych 20 latach. Jednocześnie powinien się nieco zmniejszyć przymus zmian relacji czynnikowych ze względu na ich pewną bryłowatość (niepodzielność). Przykładowo, dotychczas określony poziom zaangażowania czynnika kapitału rzeczowego wymagał odpowiedniej relacji do czynnika ziemi (wielkości gospodarstwa) dla jego efektywnego wykorzystania, tzn. czynnik ziemi dostosowywał się do czynnika kapitału. W perspektywie do 2044 roku kierunek tej zależności może się zmienić – to czynnik kapitału dostosuje się do czynnika ziemi w sensie relacji. Podobne wymogi co do wydajności pracy były związane z relacją czynnika ziemi i kapitału do czynnika pracy. Jak można zakładać, wielowymiarowość postępu technicznego będzie prowadzić w kierunku bardziej elastycznych relacji czynnikowych i struktur gospodarowania w rolnictwie.

Nie pozostanie to również bez wpływu na strukturę wsi pod względem sytuacji zawodo-wo-dochodowej jej mieszkańców. W warunkach dominacji nowoczesnych technik wytwarzania rolnictwem zajmować się będą w istocie otwarci na postęp producenci rolni. Wieś jako miejsce pracy musi w związku z tym oferować im takie same warunki jak miasto pod względem wygody i możliwości korzystania z usług publicznych. Siłą rzeczy będzie dochodzić do dalszego spadku zatrudnienia w rolnictwie (do poziomu poniżej 2%), a nowoczesnych producentów rolnych w każdej wsi będzie niewiele (2–4). To oznacza kontynuację widocznego obecnie spadku liczby gospodarstw rolnych i poprawę (w stronę koncentracji) struktury agrarnej⁴. Ciągłe jednak tempo tych procesów będzie niższe od tempa rozwoju pozarolniczych sektorów gospodarki. Te zmiany, w naszej ocenie nieuniknione w kolejnych 20 latach, nie powinny więc spowodować zubożenia rodzin związanych obecnie z rolnictwem. Część zasobów produkcyjnych (chodzi tu głównie o pracę) gospodarstw słabych ekonomicznie posłuży wzmocnieniu potencjału produkcyjnego pozostałych gospodarstw lub zostanie wykorzystana w innych sektorach gospodarki. Sąsiadami nielicznych producentów rolnych będą więc osoby utrzymujące się z pracy w innych zawodach (często całkowicie oderwanych od rolnictwa), jednakże o podobnych oczekiwaniach odnośnie standardu życia na wsi.

Renta ekonomiczna i renta polityczna

Aby odnieść się do kwestii zmian na wsi z perspektywy struktur rolnictwa, ujmijmy to w kategoriach renty ekonomicznej i renty politycznej jako podstawowych źródeł tych zmian. Współzależności między obiema rentami trwale kształtują zmiany relacji produkcyjno-technicznych i ekonomicznych w rolnictwie (w gospodarstwach rolnych) oraz stanowią odpowiedź na określone wyzwania (w tym zagrożenia) stojące przed sektorem rolnym, a tym samym i przed obszarami wiejskimi.

³ Dowiedli tego V.W. Ruttan i Y. Hayami w pracy *Agricultural development: An international perspective* (Johns Hopkins University Press, Baltimore 1985).

⁴ Aktualnej oceny dokonano w pracy A. Baer-Nawrockiej i W. Poczty *Rozdział 5. Nowe szanse i zagrożenia dla polskiego rolnictwa wynikające z polityki unijnej i sytuacji globalnej*, [w:] J. Wilkin, A. Hałasiewicz (red. nauk.), *Polska wieś 2022. Raport o stanie wsi*, Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2022, s. 83–98.

Renta ekonomiczna to nie tylko korzyści wynikające z mechanizmu rynkowego (regulacji rynku rolnego), lecz także presja rynku⁵, presja na efektywność produkcji, szukanie tej poprawy w postępie technicznym i technologiczno-biologicznym oraz podporządkowanie wszystkiego funkcji celu producenta rolnego, jaką jest dochód. Poprzez rynek dokonuje się selekcja efektywnościowa gospodarstw, co w kontekście naszych rozważań dotychczas sygnalizowało zmiany struktury gospodarstw w kierunku ich koncentracji, a dla struktury wsi oznaczało zmniejszenie się liczby jej mieszkańców aktywnych w produkcji rolnej. Znana i często podnoszona jest jednocześnie słabość mechanizmu regulacyjnego rynku, w tym zwłaszcza rynku rolnego, związana z jego zawodnością, której głównym przejawem są negatywne efekty zewnętrzne. Powstaje zatem pytanie: czy ten przymus rynku na poprawę efektywności, konkurencyjności i w rezultacie na zmiany strukturalne wsi się utrzyma? Wpływ na to, zapewne coraz silniejszy, będą miały dotychczas zarysowujące się kwestie związane z presją ludnościową, w tym migracyjną z regionów zagrożonych wojnami i zmianami klimatycznymi, a tym samym i z bezpieczeństwem żywnościowym i żywności, ale również z korzystnymi zmianami w modelach konsumpcji.

Renta polityczna to z kolei te korzyści, które uzyskują rolnicy z racji objęcia ich polityką rolną i związanymi z nią możliwościami instytucjonalno-prawnymi. W założeniu stanowi ona korektę skutków zawodności rynku rolnego, a obecnie w coraz większym stopniu służy także do wspierania programowania rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w zakresie zrównoważenia środowiskowo-klimatycznego, zwiększania odporności, stabilnego wzrostu oraz wyrównywania różnic dochodowych w stosunku do pozarolniczych aktywności gospodarczych. W kontekście analizowanych zmian relacji czynnikowych renta polityczna i związane z nią transfery służyły dotychczas unowocześnieniu technik produkcji w rolnictwie (coraz większe umaszynowanie, nowoczesne rozwiązania technologiczne itp.) oraz – bardziej lub mniej skutecznie – zwiększeniu ich sprawności i efektywności. Jednocześnie zwiększało to kapitałochłonność produkcji, którą kompensowano dopłatami. Sprzyjało też przeinwestowaniu i prowadziło do występowania pewnych efektów ubocznych, związanych głównie z hamowaniem przymusu zmian strukturalnych. Uznajemy jednak, że w analizowanej perspektywie brak wsparcia inwestycyjnego w ramach polityki rolnej uniemożliwiłyby wprowadzanie coraz bardziej innowacyjnych technik produkcji, co stanowi warunek zwiększania jej odporności i stabilności wobec rysujących się już zagrożeń.

Zamiast podsumowania

Jak więc będzie wyglądać polska wieś w 2044 roku? W jej części związanej z rolnictwem sytuacja będzie zależeć od tego, czy bardziej znaczący będzie wpływ renty ekonomicznej, czy też politycznej na przewidywane zmiany relacji czynnikowych. Dotychczas postulowano występowanie między obiema rentami relacji substytucyjności⁶, w której wzrost korzystania

⁵ B. Czyżewski, *Kierat rynkowy w europejskim rolnictwie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017.

⁶ A. Bezat-Jarzębowska, W. Rembisz, A. Sielska, *Wpływ polityki rolnej na decyzje producentów rolnych odnośnie dochodów i inwestycji. Program Wieloletni 2011–2014*, nr 97, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2013.

z renty politycznej zmniejszał znaczenie renty ekonomicznej. Zwiększony zakres wsparcia w ramach polityki rolnej osłabiał więc przymus wzrostu efektywności produkcji. W kontekście rozważanych zmian strukturalnych w rolnictwie oznaczało to raczej konserwowanie relacji czynnikowych. Sądzymy jednak, że możliwa jest synergia obu rent. Jeśli polityka rolna sprosta wyzwaniom związanym z jednej strony z kwestiami środowiskowo-klimatycznymi, a z drugiej z wyzwalaniem źródeł konkurencyjności i efektywności (indukowanych przez postęp techniczny), to będą mogły nastąpić katalizujące zmiany relacji między czynnikami produkcji za sprawą innowacyjnych technik wytwarzania oraz ekologicznej i zrównoważonej intensyfikacji wykorzystania czynnika ziemi. To, jak można sądzić, będzie miało wpływ na zmiany w strukturze wsi w kierunku zmniejszania się udziału liczby jej mieszkańców żyjących z produkcji rolnej, ale również pozostawania w rolnictwie kreatywnych, przedsiębiorczych i otwartych na postęp producentów rolnych.